KLÂSİK ARAP ŞİİRİNDE LUĞAZ

M. Faruk Toprak*

Özet: Bu makalede, Abbasî Devrinden itibaren klâsik Arap edebiyatında müstakil bir şiir konusu olarak ortaya çıkan ve *bilmece şiir*, *muamma şiir* anlamına gelen *luğaz* ele alınmaktadır.

Summary: In this article we deal with some poems, that flourished in the Abbasid period, named *lughaz* and means *poems composed in riddles.*

Luğaz, sözlükte Jerboa (Yerbû') denilen çöl faresinin yuvasına verilen addır. Jerboa, saklandığı yerin bulunmaması için yer altında bir sağa bir sola açılan yollar kazar ve labirent şeklinde bir yuva yapar. Edebiyatta ve özellikle şiirde, bir sözü ya da bir kavramı doğrudan ifade etme veya bir nesneyi açık bir dille tasvir etme yerine onu ima eden ifadeler kullanılıp şiiri bir bilmece hatta bazen bir muamma şekline sokmaktır.

Cahiliye ve Emevî dönemleri şairlerinin divanlarında ve yine bu dönemlere ait seçme şiirleri içeren koleksiyonlarda luğaza hemen hemen hiç rastlamamaktayız. İlk luğaz örneklerini Hammâd er-Râviye'nin (ö. 155/771) bazı beyitlerinde görmekteyiz. Adaşları Hammâd 'Acred, Hammâd ez-Zibirkân (en-Nahvi) ve Bekr b. Mus'ab el-Muzenî ile bir dost meclisinde bir araya gelen Hammâd, şair Ebu 'Atâ' es-Sindî'yi de meclise çağırır. Ebu 'Atâ', bazı harfleri telaffuz edemeyen ve *cim* harfinin yerine *zâ*, *şin* harfinin yerine *sin* harfini çıkaran birisidir. Meclistekiler, içinde bu harflerin bulunduğu *cerâde* (çekirge) ve *zucc* (mızrağın sivri ucunun oturtulduğu yuvarlak demir) kelimelerini ona söyletip eğlenmek isterler. Hammâd kendisine, *Luğazla aran nasıl?* diye sorar. O da, *iyidir* diye cevap verince Hammâd şöyle sorar:[1]

فما صفراء تكنى ام عوف كأن رجيليها منجلان

Künyesi Ummu Avf olan ve ayakları adeta birer orak olan sarı renklinin adı nedir?

Ebu 'Atâ' hemen *zerâde* cevabını verir. Hammâd, *bildin* diyerek bir başka soruya geçer:[2]

فما اسم حديدة في الرمح ترسى دوين الصدر ليست بالسنان

Mızrağın baş kısmının biraz altına yerleştirilen ve sivri ucu olmayan demirin adı nedir?

---

* Prof. Dr., A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı. Anabilim Dalı.

Ebu 'Atâ' *zuzz* diye cevap verir.

Abbasî dönemiyle birlikte luğazın yavaş yavaş şiirde müstakil bir konu olarak geliştiğini ve sıkça söylendiğini görmekteyiz. Bu dönemden itibaren Araplar, eski tekdüze bedevi yaşantısından farklı olarak şimdi şehirlerde değişik milletlerden ve kültürlerden insanlarla bir arada yaşamaktadırlar. Bilimsel araştırmalar ve tercüme faaliyetleri gelişmekte, okur yazar sayısı artmaktadır. Bunların yanı sıra, kentlerde müreffeh bir yaşam süren ve entelektüel bir ortamda bulunan Arapların, şiirde, aralarında luğazın da bulunduğu bazı yeni konuları işlemeleri doğaldır. Bilgili ve kültürlü kişilerin, müreffeh bir hayatın getirdiği rehavetle kendileri için meşgale ve eğlence olacak, dost meclislerinde arkadaşlarını hitaben söylenip onları sınayacak ve bu arada kendi yeteneklerini ortaya koyacak bu tür şiirleri söylemeleri doğaldır. Dikkati çeken bir husus da, gerek doğu Arap dünyasında ve gerekse Mağrib ve Endülüs'de, luğaz söyleyenlerin büyük bir kısmının asıl mesleği şairlik olmayıp fakih, gramerci, tabip vs. olduğudur.

XIII. yüzyılda yaşamış olan tabiplerden İmâduddin ed-Duneysirî *Osman* adındaki bir dostunu ima ederek şu luğazı söylemiştir:[3]

سألت جميع الناس ظنا بأنني ... ارى فيهم من يعرف الحق و الصدقا

عن اسم مسماه تناهى جماله ... و من هجره قلبي و اعراضه يشقى

و احرفه لا شک خمسة احرف ... و كل صحيح الذهن يعرفه حقا

اذا زال عنه الخمس و الخمس واحد ... تبقى ثمان و هي اعجب ما يبقى

İnsanlar arasında doğruyu bilecek kimseler olduğuna kanaat getirerek hepsine bir isim soracağım.

Bu ismin sahibi oldukça güzel birisidir. Ayrılıp gitmesinden ve (benden) yüz çevirmesinden dolayı kalbim mutsuzdur.

İsim beş harften oluşmaktadır. Akıl sahibi herkes bunu gerçekten bilir.

Harflerin beşte biri düştüğü zaman geriye ***semâni*** *(sekiz) kalır.*

Bu da (o isimden) geriye kalacak en tuhaf şeydir.

Tabip Ebu'l-Hasan Hibetullah b. et-Tilmîz (ö. 560/1165), tabipliğinin yanı sıra güzel bir üslupla nazmettiği luğazlarıyla da tanınmaktadır. Meselâ, *teraziyi* tasvir ettiği bir şiirinde şöyle der:[4]

يحكم بالقسط بلا رياء ... اعمى يرى الرشاد كل رائي

أخرس لا من علة و داء ... يغني عن التصريح بالايماء

يجيب إن ناداه ذو امتراء ... بالرفع و الخفض عن النداء

İkiyüzlülük etmeden adaletle hükmeder. Kördür, (ama) gözü gören herkese doğruluğu gösterir.

Hastalıktan ya da sakatlıktan kaynaklanmayan bir dilsizliği var.

İma yoluyla meramını ifade eder.

Kuşku sahibi kişi ona seslendiğinde, o bu sese (kefeyi) yükseltip indirerek cevap verir.

Balıklar için de şöyle der:[5]

لبسن الجواشن خوف الردى　　و علين فوق الرؤس الخوذ

فلما أتاها الردى أهلكت　　بشم نسيم الهوا المستلذ

Ölümden korktukları için kalkan giydiler. Başlarının üstüne de miğfer geçirdiler.

Ecelleri geldiğinde, güzel havayı koklayarak can verdiler.

Bulut için:[6]

و هاجم ليس له من عدوى　　مستبدل بكل مثوى مثوى

بكاؤه و ضحكه في معنى　　اذا بكى أضحك أهل الدنيا

Düşmanlığı olmadığı halde saldıran, sık sık yer değiştiren (bir cisim).

Ağlaması gülüşüyle aynı anlamı ifade eder. Ağladığı zaman, yeryüzünde yaşayanları güldürür.

Dikiş iğnesi için:[7]

و كاسبة رزقا سواها يحوزه　　و ليس لها حمد عليه و لا أجر

ترى الناس طرا يلبسون الذي نضت　　تعمهم جودا و ليس لها وفر

أضر بها مثلي نحول بجسمها　　و إن لم يرعها مثل ما راعني هجر

Kendisinden başkasının el koyduğu bir rızkı kazanan birisi.

Bu kazancından dolayı ne övülür ne de ücretini alır.

Tüm insanların, onun diktiklerini giydiğini görürsün.

Zengin olmadığı halde insanlara karşı cömerttir.

Beni korkutan bir ayrılık onu korkutmamışsa da, vücudunun sıska oluşu –benim sıska oluşum gibi- ona zarar vermiştir.

Gölge için:[8]

و شيء من الاجسام غير مجسم　　له حركات تارة و سكون

اذا بانت الانوار بان لناظر　　و أما اذا بانت فليس يبين

Cisimler arasında elle tutulmayan bir şey. Bazen hareket eder, bazen de durur.

Işık varken, göze görünür. Işık yoksa görünmez.

Aynı aileden olan tabip Ebu'l-Ferec Yahya b. Et-Tilmîz de, yukarıda Hammâd'ın Ebu Atâ'ya yaptığı gibi, *yay*'ı ima ettiği aşağıdaki luğazını soru şeklinde söyleyip muhatabından cevap beklemektedir:[9]

و ما ذو قامة ذات اعوجاج تئن و تنحني عند الهياج

لها المكر الخفي مع التمطي كمكر الراح في القدح الزجاج

Coştuğu zaman inleyip bükülen, uzun boylu ve eğri şey nedir?

Göğsünü ileri çıkardığı zaman bir tuzak kurmuş demektir.

Tıpkı cam kadehteki şarabın tuzak kuruşu gibi.

Bu şekilde soru sorarak söze başlama, luğaz türü şiirlerin büyük bir kısmına damgasını vurmuştur. Endülüs asıllı olup Haleb'e yerleşen fakih Şihâbuddîn Ahmed el-Vâdiâşî, *kerpiç kalıbı* için söylediği luğazında şöyle der:[10]

ما آكل في فمين يغوط من مخرجين

مغرى بقبض و بسط و ما له من يدين

و يقطع الارض سعيا من غير ما قدمين

Yemeğini iki ağızdan yiyen ve iki makattan çıkaran şey nedir?

Eli olmadığı halde sıkıp gevşetmeye pek meraklıdır.

Ayakları olmadığı halde yeryüzünde koşarak gidip gelir.

Endülüslü edip ve fakih Ebu'l-Hasan Ali b. el-Ceyyâb (ö. 749/1348), lugazlarına bu şekilde soruyla başlayan ve muhataplarının bilgilerini ve kültür düzeylerini sınamaktan çekinmeyen birisiydi. Meselâ, *kekliği* kastederek şöyle der:[11]

حاجيت كل فطن لبيب ما اسم لأنثى بني يعقوب

و قد جرى في خاتم الوحي الرضى لها حديث ليس بالمكذوب

و هو اذا الفاء منه صحفت صبغ الحيا ؛ لا الحيا المسكوب

فهاكها واضحة اسرارها فأمرها أقرب من قريب

Akıl ve fıtnat sahibi herkese soruyorum, Yakub oğullarının dişisinin adı nedir?

Vahyin son peygamberinin, onun hakkında uydurma olmayan bir hadisi vardır.

İlk harfinin noktalaması yanlış yapıldı mı ***utanç*** *anlamına gelir.*

İşte sana sırlarını apaçık veriyorum. Bunu bilmek yakından daha yakındır(oldukça kolaydır).

Yakub, erkek kekliğin bir diğer adıdır. *Utanç* kelimesinden maksat, keklik anlamına gelen حجل sözcüğünün yanlış noktalandığı takdirde خجل şeklinde okunmasıdır.

Gemi için de şöyle der:[12]

ما ذات نفع و غناء عظيم — لها حديث في الزمان القديم

أوحى بها الله الى عبده — فحبذا فعل الرسول الكريم

و عابها فيما مضى صالخ — حسبك ما نص الكتاب الحكيم

و في كتاب الله ترادها — فاقرأ تجده في قضايا الحكم

Büyük yararları olan ve çok eski zamanda zikredilen şey nedir?

Allah, onu (inşa etmesi için) kuluna vahyetti. Peygamberin de vahyedileni yapması ne kadar güzeldi!

Geçmiş günlerde, salih bir kul da onu bozmuştu. (Anlamak için) Kur'ân'da anlatılanı okuman yeter.

Allahın kitabında adı tekrarlanıp durur. Kitabı oku, Kelîmullah'ın bazı olaylarında bunu bulursun.

Burada, kendisine gemi yapımı için vahiy geldiği belirtilen kişi, Hz. Nuh'tur. Salih bir kulun yaptığı gemiyi tahrip etmesi ve Kelimullah (Hz. Musa)'ın başından geçen olaylar, Kur'ân'da Kehf Sûresinde anlatılmaktadır. Görüldüğü gibi, luğazda sorulanları anlamak için,Kur'ân'ı ve hadisi adeta ezbere bilmek, ayrıca geniş bir bilgiye de sahip bulunmak gerekmektedir. Avcı kuşlardan *doğan* için söylediği bir luğazında da bu durumu açıkça görürüz:[13]

حاجيتكم ما اسم لبعض السباع — تصحيفه ما لک فيه انتفاع

و عكسه إن شئت عكسا له — يوجد لكن دور السماع

وإن تصحف بعد قلب له — فمذهب يعزى لأهل النـــزاع

فبين الألغاز وارفع لنا — بنور فكر منک عنه القناع

Soruyorum size, yırtıcı kuşlardan olan ve adının yanlış yazılışı başka bir anlam ifade etmeyen hayvan nedir?

Eğer tersinden okumak istersen, tersten okunuşu eğlence yerlerindeki bir şeyi ifade eder.

Ters çevirip noktalamayı yanlış yaparsan, tartışmayı seven bir mezhebin adı olur.

Bulmacayı açıkla ve bir fikir ışığıyla üstünü kapatan örtüyü kaldır.

Burada, kuşun adının yanlış yazıldığı takdirde bir şey ifade etmeyen bir kelimeye dönüşmesiyle, صقر yerine صفر (sıfır) kastedilmektedir. Tersten okunduğu takdirde bu kelime رقص (dans)a dönüşmektedir. Ters çevirip yanlış noktalandığı zaman da رفض kökünden türeyen Râfiziler ima edilmiş olur. *Merdiven* için söylediği bir başka luğazında da yine Kur'ân'daki bir ayetten ilham alır:[14]

ما اسم مركب مفيد الوضع مستعمل في الوصل لا في القطع

ينصب لكن أكثر استعم به في الخفض او في الرفع

فالاسم إن طلبته تجده في خامسة من السبع الطوال

له أخ أفضل منه لم تزل آثاره محمودة في الشرع

Birçok parçadan oluşan, yararlı, ayırmak için değil birleştirmek için kullanılan nesnenin adı nedir?

Dik olarak kullanılır, ama çoğunlukla, inmek ya da çıkmak isteyenler tarafından kullanılır.

Bu ismi arayacak olursan, onu yedi uzun sûrenin beşincisinde bulursun.

Kendisinden daha üstün olan öyle bir kardeşi var ki, dini konulardaki eserleri övgüye lâyıktır.

Burada cevabı istenen kelime, yedi uzun surenin beşincisi olan En'âm Sûresinin 35. ayetinde adıgeçen سلم (merdiven); kendisinden daha üstün olan kardeşi ise, dini vaazlarda kullanılan *minber*dir.

Ceylan için söylediği aşağıdaki luğazı, adeta bir bulmaca niteliğindedir:[15]

حاجيتكم ما اسم شيء يروق في الوصف حسنا

.....

إن زال أول حرف زال الذي منه يعنى

أو زال ثانيه منه فالقتل أدهى و أفنى
أو زال ثالثه فهـ ـو لغو صب معنى
أو زال رابعه فالـ ـجهاد فيه تسنى
فأوضح القصد يا من قد فاق عقلا و ذهنا

Soruyorum size, görüntüsü güzel olup hoşa giden şeyin adı nedir?

.....

*İlk harfi düşerse, geriye **zâle** kalır.*

*İkinci harfi düşerse, **yok eden, helâk eden ölüm** olduğu anlaşılır.*

*Üçüncü harfi düşerse, **aşkını dile getirmek** anlamına gelir.*

*Dördüncü harfi düşerse, **cihad etmek** anlamına gelir.*

Üstün bir akla ve zekâya sahip kişi, ne demek istediğimi açıkla bakalım!

Güzel görünümlü şey, غزال (ceylan) olup ilk harfi düşürüldüğünde geriye زال, ikinci harfi düşürüldüğünde geriye غال , üçüncü harfi düşürüldüğünde geriye غزل ve son harfi düşürüldüğünde geriye غزا kalır.

el-Ceyyâb, *karınca* için söylediği bir şiirinde ise açıkça ipucu vermektedir:[16]

ما حيوان اسمه قد جاء في الذكر الحكيم
و هو اذا قلبته ؛ لمن ؛ به أنت عليم
وإن تصحف اسمه فبعض أوصاف اللئيم

Adı Kur'ân'da geçen bir hayvan hangisidir?

*Tersten okuduğun zaman **limen** olduğunu bilirsin.*

Harflerin noktalarını değiştirirsen eğer, aşağılık insanın sıfatlarından biri olur.

Tersten okunduğunda *limen* (kimin, kimin için?) şekline dönüşen ve Kur'ân'da da adıgeçen hayvan, نمل (karınca)dır. نمل kelimesinin orta harfi değiştirildiği takdirde ortaya, aşağılık insanı nitelemek için kullanılan نذل kelimesi çıkar.

Balık için söylediği bir luğazında da bariz ipuçları vardır:[17]

ما حيوان في اسمه إن اعتـــبرته فنون

أحرفه ثلاثة و الكل منها هو نون

إن أنت صحفت اسمه فما جناه المذنبون

قلب اسمه مصحفا عليه دارت السنون

كانت به فيما مضى عبرة قوم يعقلون

İbretle baktığın zaman, isminde değişik şeyler bulunan hayvan nedir?

*Harflerinin sayısı üçtür, hepsi de **nûn**'dan ibarettir.*

Ismını yanlış yazdığın zaman, günahkârın işlediği suç olur.

Ters yazılıp yanlış noktalandığı zaman, yılların geride bırakıp yok ettiği birisinin adı olur.

Bu kişinin geçmişte, akıl sahibi toplulukların ibret alacağı bir icraatı vardı.

Uç harften oluşan ve *nûn* adıyla da bilinen hayvan *balık* olup burada ima edilen diğer bir diğer adı حوت tur. حوت Kelimesi yanlış yazıldığı takdirde, -yukarıdaki beyitlerde de işaret edildiği gibi- حوب (günah), نوح (Hz. Nuh) gibi isimlere dönüşür.

Luğazlarda bazen ipucu verilmekle birlikte, istenen anlamı ya da kelimeyi bulmak pek kolay olmamaktadır. Meselâ nahivci Ali b. İsa el-Fihrî (ö. 819/1416), *misk kokusunu* kastettiği luğazında şöyle der:[18]

فما اسم جرى اسمه في الكتاب فإن شئتم فاقرأوا الفاتحة

ففيها مصحف معكوسه يدل على حالة صالحة

و ليست بغادية فافهموا و لكنها أبدا رائحة

Kur'an'da zikredilen bir şey var, adı nedir bilir misiniz?

Eğer bilmek istiyorsanız Fatiha sûresini okuyun.

O sûrede onu tersinden yazılmış ve bir harfi değiştirilmiş halde bulursunuz. (Bu kelime) Güzel bir şeye delâlet eder.

***Sabah bulutu, sabah yağmuru** zannetmeyin sakın. Güzel bir kokudur o*

Fatiha Sûresi'nin hiçbir kelimesi, tersinden yazılsa bile مسک şekline dönüşememektedir. Ancak, Besmele'yi Fatiha'nın ilk ayeti sayarsak, Besme-

le'nin ilk harfleri olan بسم ters yazılıp harflerinden birisi değiştiği takdirde ortaya مسک kelimesi çıkmaktadır.

Divan ve şiir koleksiyonlarında, luğazdan neyin kastedildiği eserin yazarı tarafından belirtilmemişse, bunu bilmek çoğu zaman imkânsızdır ya da uzun süre düşünmeyi ve kafa yormayı gerektirmektedir. Çünkü her şair, çevresinde gördüğü bir nesneyi ya da bir kavramı kendi zevkine ve kendi algılayışına göre tasvir etmektedir. Meselâ, Murabıt hanedanından Ebu'r-Rebî' Süleyman b. Abdillah (ö. 604/1242)'ın aşağıdaki luğazı gibi:[19]

و ميت برمس طعمه عند رأسه　　فإن ذاق من ذاک الطعام تكلما

يموت فيحيا ثم يفرغ زاده　　فيرجع للقبر الذي فيه تيما

فلا هو حي يستحق كرامة　　و لا ميت يستحق ترحما

Bir mezarın içinde olan ve gıdasını başından alan bir ölü.

Yemeğini yiyince konuşmaya başlar.

(Kâh) Ölür, (kâh) dirilir. Sonra azığını boşaltır ve gömüldüğü mezara geri döner.

Ne saygı gösterilmeye lâyık bir canlıdır, ne de kendisine rahmet okunması gereken bir ölüdür.

Bu şiiri bizlere ulaştıran İbn Sa'îd, anlatılmak istenen şeylerin *kalem* ve *divit* olduğunu belirtmeseydi herhalde çok düşünmemiz gerekecekti. Yine nahivci İbnu'l-Haşşâb (ö. 567/1171)'ın aşağıdaki lugazında ima edilen şeyin *kitap* olduğunu bilmek de pek kolay olmasa gerek:[20]

و ذي أوجه لكنه غير بائح　　بسر و ذو الوجهين للسر مظهر

تناجيک بالأسرار أسرار وجهه　　فتفهمها ما دمت بالعين تنظر

İki yüzlü insan sırrını açığa vururken, çok yüzlü olup sırrını ifşa etmeyen birisidir o.

Yüzünün sırları, sana bazı sırları fısıldıyor. Ona devamlı bakarsan bu sırları anlarsın.

Endülüslü ediplerden Abdurrahman b. Muhammed en-Nazzâm'ın *mum*'u ima ettiği şu luğazı da aynı kabildendir:[21]

صفراء لا من سقم مسها　　كيف و كانت امها الشافيه

عريانة باطنها مكتس　　و اعجب لها كاسية عاريه

Rengi sarıdır, ama başına gelen bir hastalıktan değil.

Nasıl olur böylesi? Halbuki annesi şifa dağıtmaktaydı.

Çıplak olup iç tarafı giyiniktir. Şaşılacak şey! Nasıl olur da hem giyinik hem de çıplak olur?

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, genellikle ilim erbabı arasında ilgi gören luğaz türü şiirlere, divan sahibi şairlerin şiirlerinde nadiren rastlamaktayız. Luğaz söyleyen şairlerden birisi olan İbn Şeref el-Kayrevânî (ö. 460/1068), *çamaşır ipi* için söylediği ilginç bir luğazında şöyle der:[22]

ما ضليل له الهواء مقيل مكتس يومه و في الليل عاري
و ترى فوقه صفوف ثياب و هو ذو فاقة حليف افتقار
تعتليه الكسى ثقالا و يلقيـ ـها خفافا في اخريات النهار

Açık havada öğlen uykusuna yatan, gündüz giyinik gece çıplak olan zayıf şey nedir?

Kendisi fakir olup yokluk içinde yaşarken üstünde sıra sıra elbiseler olduğunu görürsün.

Kendisini ağırlık olarak yüklenen giysiler, gün batımına yakın onu hafifletirler.

Şakül için:[23]

و معلق بذؤابة في رأسه من غير ذنب بل له إحسان
ما زال يسأله معذب جسمه فيجيبه و جوابه تبيان
فيقول: ملت كذا و عجت كذا و لم يعد الصواب و ما لديه لسان

Günahı olmadığı halde, aksine iyiliği dokunduğu halde, bir sicimle baş aşağı asılmış birisi.

Vücuduna eziyet eden kişi ona sordukça o da açıklama yaparak cevap veriyor.

(Eziyet eden) Şöyle eğildin, böyle yamuldun der; o da, dili olmadığı halde doğru cevap verir.

Kurtuba emirlerinden Abbâd için söylediği bir methiyesi, *güneş*'i ima eden bir luğaz da içerir:[24]

و بلقيسية الملك ليس كمن أوهى سليمان قواها
يراها كل ذي بصر فيعشو لبهجتها الى أن لا يراها

.....

و ذلك انها مهما اقامت بأرض أيبست منها ثراها

و عباد اذا ما حل ارضا تفجر يبس تربتها مياهها

Belkıs gibi bir saltanata sahip olup gücünü Süleyman gibi zayıflatacak kimse yok.

Gözü olan herkes onu görür ve ihtişamından dolayı gözleri öylesine kamaşır ki sonunda görmez olur.

.....

Nereye konarsa, oranın toprağını kurutur. Halbuki Abbâd bir yere kondu mu oranın kuru toprağından sular fışkırır.

Şiirlerinde luğaza en çok yer veren şairlerin başında İbn 'Uneyn adıyla bilinen Şerefuddin Ebu'l-Mehâsin Muhammed b. Nasr (ö. 630/1233) bulunur dersek abartmış olmayız. Kendisi, çeşitli canlı ya da cansız varlığın yanı sıra yakın dostlarından bazılarının adlarını da luğaz ya da muamma yoluyla beyitlerinin arasında saklamıştır. Öyle ki bu tür şiirler divanında ayrı bir bölüm oluşturur. Meselâ مشمش (kayısı) ve سمسم (susam) için:[25]

نبتان هذا أصله سامق قاس و ذا من فاتر و قاصر

أيهما صفحت معكوسه دل بلا شک علی الآخر

İki bitki var, birinin kökü uzun ve sert, diğerininki kısa ve gevşek.

Herhangi birini ters çevirip harflerinin noktalarını değiştirirsen, şüphen olmasın ki, diğerini çağrıştırır.

Nimet kavramı için:[26]

ما اسم جميع الناس تهوى قربه و تحبه من خامل و مسود

هو مفرد فإذا حذفت أخيره الفيته جمعا لذاک المفرد

و اذا عکست الجمع کان اسما لمن أفعاله مشهورة في السؤدد

Bütün insanların elde etmek istedikleri, efendi olsun sıradan insan olsun, sevdikleri o şeyin adı nedir?

Tekil bir isimdir. Son harfini attığın zaman bu tekilin çoğulunu elde edersin.

Çoğulunu tersten okuduğun zaman, idareci olarak yaptığı faaliyetleriyle ünlenen birinin adı olur.

Nimet kelimesinin çoğulu tersten yazıldığında ortaya *Ma'n* adı çıkmaktadır ki, bu da muhtemelen Abbasi Döneminin ünlü valilerinden Ma'n b. Zâide'dir.

İbn 'Uneyn'in luğazları,bazen kendisine soru soran ya da bir konuda bilgisini sınamak isteyen kişilere irticalen cevap olarak söylenmiştir. Meselâ, Eyyubilerden el-Melik el-Muazzam'ın *İslam*'ı kastederek söylediği

أي شيء تراه حقا يقينا حالما اعوج في الزمان استقاما

Doğru ve kesin olarak bildiğin, zaman içinde eğrilse bile hemen düzeliveren o şey nedir?

beytine hemen şu cevabı vermiştir:[27]

أيها السيد الذي جعل الشر (م) ك حطاما و شيد الاسلاما

قد أتاك الجواب لا شك فيه فاتخذني للمشكلات إماما

Ey şirki kırıp ufaltan ve İslâmı yücelten efendimiz!

Cevabı vermiş oldum, (doğruluğunda) şüphe yok.

Anlaşılması güç, içinden çıkılmaz işlerde beni yetkili kıl.

Birisinin *nûn* harfini ima ederek,

ثلاثة احرفه و واحد جميعه

إن رمت أن تعكسه فلست تستطيعه

Üç harflidir, hepsi de bir harftir. Ters çevirmek istesen de bunu başaramazsın.

şeklindeki beytine de derhal şu beyitleriyle cevap vermiştir:[28]

يا شاعرا ألغز لي من شعره بديعه

سميه في البحر لا (م) كني لا اذيعه

Ey şiirinde bana güzel bir üslupla luğaz soran şair!

(Sorduğun şeyin) adaşı denizde yaşar, ama adını ifşa etmeyeceğim.

Bu suretle, *nûn*'un diğer anlamının *balık* olduğunu vurgular. Öyle görülüyor ki, *balık*, luğaza en çok konu olan varlıklardan birisidir. Abbasî Dönemi şairlerinden Mihyâr ed-Deylemî (ö. 428/1037), balığı anlatmaya çalıştığı bir luğazında şöyle der:[29]

و جارية بيضاء حمراء ربما تكون غدا سوداء إن شئت أو أصفرا

سرت تقطع الخرق الوسيع و ما مشت و لا ركبت فيه سفينا و لا ظهرا

منسربلة لم تدفع النبل درعها و عريانة لم تشك قيظا و لا قرا

Süzülüp giden beyaz ya da kırmızı renkli bir şey. Eğer istersen, kim bilir, belki de yarın siyaha ya da sarıya dönüşür.

Geniş bir alanı yürüyerek kateder. Bu yürüyüşünde, ne bir gemiye biner, ne birisinin sırtına.

Bir şeyler giymiştir, ama zırhı okları geri püskürtemez,

Çıplaktır, ama ne bunaltıcı sıcaktan, ne de aşırı soğuktan şikayet etmez.

Sonuç olarak *lugaz*, eski Arap şiir geleneğinde bulunmayıp kültür düzeyinin ve refahın artmasına paralel olarak sonradan gelişip rağbet görmüştür. Şairlerden çok alim ve fakih kişiler şiirlerinde luğaza yer vermeleri dikkati çekmektedir. Bu kişiler, dinleyenlerin bilgi ve kavrayışlarını sınamanın yanı sıra bir kavramı, bir ismi ya da bir nesneyi kelime oyunları ve ince tasvirlerle ima etme yoluyla kendi becerilerini de ön plana çıkarmaktadırlar. Ancak herkes tarafından cevabı hemen bilinmeyen, insanı düşünmeye sevk ettiği için bir şiirde olması gereken duygu ve heyecandan yoksun olan bu tür şiirlere tekellüf hakimdir. İnsanların/şairlerin luğazla uğraşmalarını en çok eleştirenlerden biri olan el-Mâverdî, (ö. 450/1058-9) bu konuda görüşlerini şöyle açıklar:

Luğazla uğraşmak, işi gücü olmayan kimselere mahsustur. Bu kişiler, sahip oldukları yetenekleri, hiçbir fayda vermeyecek ve bilgi sağlamayacak işlere sarf ederler. Luğazla uğraşmak, vücudun sahip olduğu sağlığı, aklı dumura uğratacak anlamsız bir kavgaya girişmeye benzer.[30] *..... İnsanlar, daha yararlı ve daha hayırlı işlerle uğraşmalıdırlar.....*[31]

---

[1] İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve'ş-şu'arâ'*, Beyrut, 1412/1991, IV. Baskı, s. 521.
[2] *Aynı eser*, s. 521.
[3] İbn Ebî Useybi'a, *'Uyuûnu'l-enbâ' fî tabakâti'l-etibbâ'*, Mısır, H. 1300, II, 271.
[4] *Aynı eser*, II, 271.
[5] *Aynı eser*, II, 268.
[6] *Aynı eser*, II, 271.
[7] *Aynı eser*, II, 272.
[8] *Aynı eser*, II, 272.
[9] *Aynı eser*, II, 278.
[10] el-Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-tîb*, Beyrut, 1408/1988, II, 654.
[11] İbnu'l-Hatîb, Lisânuddin, *el-İhâta fî ahbâr Gırnâta*, yay. M.A. 'İnân, Kahire, 1397/1977, IV, 144.
[12] el-Makkarî, *a.g.e.*, V, 452-53.
[13] *Aynı eser*, V, 453.
[14] İbnu'l-Hatîb, *a.g.e.*, IV, 145
[15] el-Makkarî, *a.g.e.*, V, 451-52.
[16] *Aynı eser*, V, 452.
[17] *Aynı eser*, V, 453-54.

[18] es-Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman, *Buğyetu'l-vu'ât*, yay. Muhammed E. İbrahim, Beyrut ts., II, 182.
[19] İbn Sa'îd, Ebu'l-Hasan Ali, *el-Ğusûn el-yâni'a*, yay. İbrahim el-İbyârî, Mısır ts., s. 133.
[20] es-Suyûtî, *a.g.e.*, II, 31.
[21] *Aynı eser*, II, 31.
[22] *Dîvân İbn Şeref el-Kayrevânî*, yay. Hasan Z. Hasan, Mısır ts., s. 64.
[23] *Aynı* eser, s. 102-3
[24] *Aynı eser*, s. 108.
[25] *Dîvân İbn 'Uneyn*, yay. Halil Merdum Beg, Şam, 1356/1946, s. 149.
[26] *Aynı eser*, s. 178.
[27] *Aynı eser*, s. 152.
[28] *Aynı eser*, s. 173.
[29] *Dîvân Mihyâr ed-Deylemî*, Mısır, 1345/1926, II, 122.
[30] el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali, *Edebu'd-dunyâ ve'd-dîn*, Bağdat, 1983, s. 62.
[31] *Aynı eser*, s. 62-63.